

MANİSA YÖRESİNDE TÜTÜN ÜRETİMİNİN ÜRETİCİLER AÇISINDAN ÖNEMİ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Güven ÖZERİN
Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü
Bornova-İZMİR/TÜRKİYE

ÖZET: Bu araştırmanın temel amacı tütün tarımının, işletmelerdeki toprak ve işgücü kaynaklarının değerlendirilmesindeki etkisi yanında işletme gelirleri açısından önemini ortaya konulmasıdır. Ayrıca, tarımsal ve tarım dışı alternatiflerin neler olabileceği incelenmiştir. Araştırma Manisa ilini kapsamıştır. Seçilen 13 köyde toplam 78 üreticiden survey yoluyla sağlanan veriler araştırmanın temel materyalini oluşturmuştur. Manisa yöresindeki tütün üreticilerinin çoğunluğu kır arazilerde ve aile işgücüne dayalı olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. İşletmelerde arazilerin yaklaşık %35'inde tütün yer almakta ve bu ürün, yetiştirilen ürünler içinde birinci sırada bulunmaktadır. İşletmelerdeki tütün arazilerinin yaklaşık %75'i kır alanlardan meydana gelmektedir. Kır alanlarda tütünden başka bir bitkisel ürün veya hayvancılıkla işletmelerdeki işgücünün ve toprakların tütün kadar ekonomik değerlendirilemeyeceği anlaşılmıştır. Ayrıca Manisa yöresi tütünlerinin iç ve dış piyasalarda değerlendirilme olanakları bulunurken, buralarda özellikle kır alanlarda; ülke genelinde kota uygulaması dolayısıyla yapılan kısıtlamaların olabildiğince azaltılmasının hem çiftçiler hemde ülke açısından yararları olacaktır. Öte yandan, nüfus ve işletme sayılarındaki artış nedeniyle tütün yörelerinde ortaya çıkan işgücü fazlalığı ve gelir azalmasına karşın kalıcı çözümün buralarda tarım dışı iş olanaklarının geliştirilmesi olduğu saptanmıştır.

RESEARCH TO DETERMINE THE IMPORTANCE OF TOBACCO FARMING TO THE LOCAL FARMERS IN THE MANİSA REGION

ABSTRACT: The aim of this research is to evaluate the importance of tobacco production in the utilization of agricultural land and labor in Manisa Region. The research also aims to determine agricultural and non-agricultural alternatives to tobacco production.

The data for the research is collected by face to face interviews with 78 tobacco farmers in 13 villages in the Manisa Region. The majority of tobacco production takes place on non-irrigated lands and is mostly characterized by family farms. 35 % of the cultivated land in the survey region is under tobacco production. 75 % of the tobacco farms are on non-irrigated lands.

The findings of the research reveal that the alternatives for tobacco production on non-irrigated lands are minimal. The farmers who produce tobacco on non-irrigated lands tend to suffer from the tobacco production quotas since they do not have alternative crop and animal production possibilities to compensate for the losses due to the quota program. Another problem in the region is the excess agricultural labor due to an increase in population and number of tobacco farms.

Non-agricultural economic activities would be a solution to compensate for economic losses due to the production quota program and to utilize excess agricultural labor in the region.

GİRİŞ

Türkiye'nin 1988 -92 yılları arasında yılda ortalama 290.9 bin ha'lık tütün üretim alanıyla dünyada %6.1 düzeyinde payı bulunmaktadır¹. Aynı dönemde yılda ortalama 271.6 bin ton

¹ (1:15 ve 45)'den hesaplanmıştır.

üretim ile Türkiye dünyada Şark tipi tütün üreten ülkeler içinde %49.6 payla birinci sırada yer almaktadır².

Tütünün Türkiye tarımsal üretim değeri içinde,1990 yılı verilerine göre birinci sırada ve %3.8 oranında bir payı³ bulunurken, tütün başta Ege olmak üzere Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde yoğun şekilde, az miktarda da olsa Marmara ve Doğu Anadolu bölgelerinde üretimi gerçekleştirilmekte ve 1992 yılı itibariyle 545 bin tütün üreticisi bulunmaktadır(1:15).

Tütünün iç tüketimde önemli bir yeri olurken, 1994 yılında 395.2 milyon dolar ihracat değeri ile Türkiye'nin bitkisel ve hayvansal ürünler ihracat gelirleri toplamı içinde birinci sırada ve%16.1 düzeyinde bir payı vardır⁴. İç tüketim ve ihracata karşın tütünde stoklar her yıl artış göstermiş ve 1994 yılı sonu itibariyle 570 bin tona ulaştığı bildirilmektedir (4:5). Stokların bakım masraflarının getirdiği maddi külfetler yanında zamanla ülke içinde veya dışarıda değerlendirme olanağı olmayan tütünlerin imhasının önemli zararlara neden olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı, 1993 yılı sonunda yapılan düzenlemelerle⁵1994 yılından itibaren tütünde kota uygulaması başlamıştır. Alınan önlemler sonucunda tütün üretiminin 1994'de 180 bin ,1995'de 200 bin tona kadar çekildiği belirtilmektedir (4:6). Ancak, ülke içinde ve dışında tütünün değerlendirilen miktarlarının belirli bir sınırın üzerine çıkamaması sonucu stoklar azalmadığı gibi artmıştır. Nitekim,1996 yılında stokların 700 bin tona ulaşacağı belirtilmektedir (4:5).

Alınan önlemlere karşın stokların azalmayışı tütün kotalarının daha da azaltılmasını gerektirebileceği düşünülebilir. Bu nedenle de, bugüne kadar olduğu üzere stok, ihracat ve iç kullanımdan hareketle tütünde kotaların belirlenmesinden öte tütün işletmelerinin

²(1:87)'den hesaplanmıştır.

³(2:5 ve 6)'dan hesaplanmıştır.

⁴(3:62)'den hesaplanmıştır.

⁵ T.C.Resmi Gazete 26.11.1993 tarih ve 21770 sayılı; T.C.Resmi Gazete 28.4.1994 tarih ve 21918 sayılı; T.C.Resmi Gazete 29.4.1994 tarih ve 21919 sayılı (sırasıyla 4988, 5183 ve 5535 sayılı karamameler)

durumunun daha yakından ele alınması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Tütünde kota uygulaması sürdürülürken, ilgili çevrelerin hemen tümünün ortak görüşünün üreticilerin tütün dışındaki uğraşlara yönlendirilmesi şeklinde olduğu ifade edilebilir. Bu araştırmanın da temel amacının tütün tarımının işletmeler açısından önemini ortaya koymanın yanında tarımsal ve tarım dışı alternatiflerin neler olabileceğinin belirlenmesidir. Araştırma tütün tarımının yoğun olarak yapıldığı Manisa ilinde ele alınmıştır. Manisa, 1993 yılı verilerine göre tütün üretim alanı açısından birinci sırada bulunan Ege bölgesi içinde %45.0 pay ile birinci sırada yer alan ildir⁶. Ayrıca, Manisa ilinde yetiştirilen bitkisel ürünler içinde tütün üretim alanı olarak buğday, arpa ve pamuktan sonra dördüncü sırada bulunmaktadır. Araştırmada, tütünün işletmelerde özellikle işgücünün değerlendirilmesi ve işletmelerin gelirleri açısından önemi yanında bu ürün yerine geçebilecek tarımsal ve tarım dışı olanaklar incelenmeye çalışılmıştır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın temel materyali Manisa ilinde tütün işletmelerinden elde edilen orijinal verilerden oluşmuştur. Ayrıca, konu ile ilgili araştırma ve diğeri yazılı kaynaklardan sağlanan veriler de materyali tamamlayıcı nitelikte olmuştur.

Survey çalışması sırasında olanaklar çerçevesinde 13 köye gidilerek ve herbirinde 6 tane olmak üzere 78 üretici ile görüşülmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Bunun için, Manisa ilinde tütün tarımının yapıldığı 17 üretim merkezi araştırma kapsamına alınmıştır. Toprak, verim, kalite, tütünün ürün deseni ve gelirler içindeki yeri, çiftçilerin durumları vb. hususların dikkate alınması yanında özellikle birbirine yakın olanlar biraraya getirilerek üretim merkezleri 5 grup altında toplanmıştır⁷.Herbir grubun, içinde yer alan üretim

⁶(5:19 ve 229)'dan hesaplanmıştır.

⁷Gruplar ve içinde yer alan üretim merkezleri şöyle sıralanmıştır. I. Grup (Kırkağaç, Soma, Akhisar ve Göl marmara); II. Grup (Ahmetli, Salihli, Alaşehir ve Sarıgöl); III. Grup (Kula ve Salendi); IV. Grup (Saruhanlı, Manisa Merkez ve Turgutlu); V. Grup (Demirci, Köprübaşı, Borlu ve Gördes).

merkezlerinin 1994 yılı tütün üretimi için verilen kota miktarlarına göre toplam kotaları belirlenmiştir. Grupların Manisa ilinin genelindeki kota miktarı içinde aldıkları paylara göre, gruplara seçilecek 13 köy sayısal olarak dağıtılmıştır⁸. Daha sonra köyleri seçebilmek için her gruptaki üretim merkezlerine ait tüm köylerin adları ve kotaları küçükten büyüğe sıralanarak kota miktarlarının kümülatif toplamı her grup için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Her grubun kümülatif toplamı o grupta survey yapılacak köy sayısına bölünerek elde edilen köy sayısı kadar ve birbirine hemen hemen eşit kümülatif toplam dilimlerinin herbirinden birer köy tesadüfi olarak belirlenmiştir⁹. Seçilen köylerin herbirinin durumuna göre tütün kotaları itibariyle küçük, orta ve büyük üretici olma sınırları ve bu sınırlar içinde kalan üreticilerin köy içindeki oranları saptanmıştır. Bu oranlara göre herbir köyde ayrı ayrı 6 üretici dağıtılarak üreticiler seçilmiş ve böylece 13 köyde toplam 78 üreticiden anket formları yardımıyla veriler alınmıştır.

Seçilen köylerde yapılan survey çalışması sonucu sağlanan veriler üreticilerin oranları üzerinden değerlendirilerek çizelgeler haline getirilmiştir. Elde edilen bulgular yazılı kaynaklardan sağlanan verilerle de karşılaştırılarak sonuca varılmaya çalışılmıştır.

BULGULAR

İncelenen tütün işletmelerinde 32,4 da olan ortalama işletme arazisi içinde 10,9 da alanla tütün arazisi %33,7 düzeyinde bir pay almaktadır (Çizelge 1). Tütün işletmelerinin yaklaşık % 60'ı 30 da ve altında işletme arazisine ve %95'inin üzerindeki bölümünün 20 da ve altında tütün arazisine sahip olduğu belirlenmiştir (Çizelge 2). Çizelge 1'de görüldüğü

⁸I. Grupta 6; II., IV. ve V. Gruplarda 2'şer; III. Grupta 1 köy.

⁹Seçilen 13 köyün adları: 1. Halıtlı (Merkez); 2. Kavakalan, 3. Kömürcü, 4. Hacıbrahimler, 5. Süleymanlı (Akhisar); 6. Kemerdamları (Salihli); 7. İmrenler (Demirci); 8. Kıranköy (Gördes); 9. Memiş, 10. İlyaslar (Kırkağaç); 11. Karaselendi (Selendi); 12. Karacaali (Sarığöl); 13. Çampınar (Turgutlu).

üzere işletmelerde üretim alanı olarak tütünden sonra en büyük oranı hububat grubu ürünler oluşturmaktadır.

Cizelge 1: Tütün İşletmelerinde Yetiştirilen Ürünlerin Alanları ve Dağılımı

Ürünler	Yetiştirilen İşl. Sayısı	İşletme Başına Ortalama Alan			Ürünler	Yetiştirilen İşl. Sayısı	İşl. Başına Ortalama Alan		
		(da)	Dağılımı(%)	Dağılımın Kümülatif Toplamı(%)			(da)	Dağılımı (%)	Dağılımın Kümülatif Toplam(%)
Tütün	78	10.9	33.7	33.7	Bostan	12	0.5	1.5	85.6
Buğday	49	8.1	25.0	58.7	Bağ	8	0.5	1.5	87.1
Arpa	29	4.8	14.8	73.5	Mısır	5	0.5	1.5	88.1
Zeytin	16	1.4	4.3	77.8	Sebze*	12	0.4	1.2	89.8
Pamuk	7	0.8	2.5	80.3	Diğerleri	4	0.1	0.3	90.1
Nohut	11	0.6	1.9	82.2	Boş alan	10	3.2	9.9	100.0
Domates	4	0.6	1.9	84.1	TOPLAM		32.4	100.0	

*Öztüketime yönelik olarak yapılan üretim.

Cizelge 2: Tütün İşletmelerinin İşletme ve Tütün Arazileri İtibariyle Arazi Genişliklerine Göre Dağılımı

Arazi Genişliği Grupları (da)	İşletme Arazileri İtibariyle İşletmelerin			Tütün Arazileri İtibariyle İşletmelerin		
	Sayı	Sayısal Dağılımı (%)	Sayısal Dağılımın Kümülatif Toplamı (%)	Sayı	Sayısal Dağılımı (%)	Sayısal Dağılımın Kümülatif Toplamı (%)
1 - 10	13	16.7	16.7	53	67.9	67.9
11-20	19	24.4	41.1	22	28.2	96.1
21-30	14	17.9	59.0	2	2.6	98.7
31-40	11	14.1	73.1	--	--	98.7
41-50	8	10.2	83.3	--	--	98.7
51-60	5	6.4	89.7	1	1.3	100.0
61+	8	10.3	100.0			
Toplam	78	100.0		78	100.0	

Diğer ürünlerin payı oldukça düşük düzeylerde. Tütün, buğday ve arpa işletme arazisinin yaklaşık %75'ini kapsamaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere tütün işletmelerinde tarımsal faaliyetler genellikle susuz koşullarda yerine getirilmektedir. İşletmelerde tütün arazileri de

genellikle kır alanlarda yer almaktadır. Nitekim, incelenen 78 işletmede tütün arazilerinin alan olarak yaklaşık dörtte üçü kır alanlarda bulunurken (Çizelge 3), ancak 5 işletme (%6,4'ü) su olanağına sahiptir. (Çizelgede verilmemiştir.)

Çizelge 3: Tütün Arazilerinin Kır, Kırtaban ve Taban Olma Durumuna Göre İşletmelerin ve Alanların (da) Dağılımı

Arazi Durumu	Tütün İşletmelerinin Sayısal Dağılımı (%)	Tütün Alanlarının(da) Dağılımı(%)
Kır	67.9	74.3
Kırtaban	26.9	24.1
Taban	2.6	1.6
Kır+kırtaban	2.6	
Toplam	100.0	100.0

Tütün tarımının yapıldığı arazilerde neden bu ürünün yetiştirildiği incelenmiş ve üreticilerin hemen tamamı toprak koşullarının en karlı olarak ancak tütüne elverişli olduğunu öne sürmüşlerdir. Alternatif ürünler olarak çiftçilerin çoğunluğu hububat grubu ürünlerini göstermelerine karşın karlılığın tütünün gerilerinde kaldığını belirtmişlerdir. Ancak, sulama olanağı ile birlikte diğer çok sayıda ürünün yetiştirilebileceği ifade edilmiştir.

Tütün işletmelerinin gelirlerine satış tutarı olarak yaklaşıldığında, tütünden elde edilen ortalama 92,0 milyon TL.'sı düzeyindeki satış tutarı işletmeden sağlanan toplam bitkisel ve hayvansal ürünler satış tutarının yaklaşık %70'ini oluşturmaktadır. Tarım ve tarım dışı olarak bakıldığında tütünün işletmenin tamamından sağlanan parasal tutar içindeki payı % 60'ın üzerindedir (Çizelge 4). Diğer yandan, işletmelerin yaklaşık % 95'inde tütünden elde edilen satış tutarının 200 milyon TL. ve altında ve işletmenin tamamından sağlanan satış tutarının 300 milyon TL ve altında olduğu saptanmıştır (Çizelge 5).

Çizelge 4: Tütün İşletmelerinin 1994/95 Üretim Döneminde Sağladığı Ortalama Parasal Tutar (Milyon TL:)

Tütün satış Tutarı	Bitkisel Ürün "Tütün Dahil" Satış Tutarı	Hayvan ve Hayvansal Ürün Satış Tutarı	Toplam	1/2 x 100	1/4 x 100
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
92.0	122.6	10.5	133.6	%75.0	%68.9
İşletme Dışında Tarımsal Faaliyet Sonucu Sağlanan Parasal Tutar	İşletme Dışında Tarım Dışı Faaliyet Sonucu Sağlanan Parasal Tutar	GENEL TOPLAM	1/9 x 100	4/9 x 100	
(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	
1.7	12.9	146.7	%62.7	%91.1	

Çizelge 5: İşletmelerin sağladıkları Parasal Tutarlara Göre Gruplar İtibariyle Sayısal Dağılımı

Parasal Tutarı	Tütün Satış Tutarı İtibariyle İşletmelerin Sayısal		Bitkisel ve Hayvansal Ürün Satış Tutarı İtibariyle İşl.Sa.		İşletme İçi ve Dışı Toplam Parasal Tutar İtibariyle İşl.Sa.	
	Dağılımı (%)	Dağılımın Kümü.Top.(%)	Dağılımı (%)	Dağılımın Kümü.Top.(%)	Dağılımı (%)	Dağılımın Kümü.Top.(%)
50 ve altı	25.6	25.6	7.7	7.7	5.1	5.1
51 -100	37.2	62.8	37.2	44.9	33.4	38.5
101-150	24.4	87.2	24.4	69.3	26.9	65.4
151-200	7.7	94.9	15.4	84.7	11.6	77.0
201-250	--	94.9	7.7	92.4	12.8	89.8
251-300	3.8	98.7	3.8	96.2	5.1	94.9
301 ve üstü	1.3	100.0	3.8	100.0	5.1	100.0
	100.0		100.0		100.0	

İşletmelerde tütünden elde edilen gelirlere kendi arazilerinin yanında kira arazilerinin de payı önemli bulunmaktadır. Nitekim, Çizelge 6'da görüldüğü gibi işletmelerin % 50'sinde mülk, %35.9'unda kira ve %11,5'inde hem mülk hemde kira araziler üzerinde tütün tarımı yapılmaktadır. Yine aynı çizelgeden işletmelerde tütün arazilerinin alan olarak yaklaşık %60'ı mülk, %35'i kira araziler olduğu anlaşılmaktadır.

Çizelge 6: Tütün Arazilerinin Tasarruf Durumuna Göre İşletmelerin Ve Alanların(da) Dağılımı

Arazi Tasarrufa	Tütün İşletmelerinin Sayısal Dağılımı(%)	Tütün Alanlarının (da) Dağılım (%)
Mülk	50.0	60.9
Kira	35.9	35.6
Ortak	--	3.5
Mülk+kira	11.5	--
Mülk+Ortak	2.6	--

Tütün işletmeleri işgücü yönünden incelendiğinde, ortalama 4.2 olan nüfus içinde tarımda çalışabilir potansiyel işgücü miktarının 2.56 EİB veya yılda 768 EİB- gün olduğu belirlenmiştir. Bunun da % 53.3'üne karşılık gelen 408.77 EİB- günün işletmede değerlendirildiği öğrenilmiştir. İşletmede çalışılan günlerin % 78.9'unun da tütün tarımında değerlendirildiği görülmektedir (Çizelge 7). Diğer taraftan, ele alınan 78 işletmeden ancak 10 tanesinde (%12.8) işletme dışında tarımda çalışıldığı saptanmıştır. Bunun da işletmelerin genelinde ortalama 9.00 EİB-gün olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 7: Tütün İşletmelerinde İşgücü Ve Değerlendirilme Durumu (İşletme Başına Ortalama)

Nüfus	15-49 Yaş (Erkek)	15-49 Yaş (Kadın)	50+ Yaş (Erkek)	50+ Yaş (Kadın)	7-14 Yaş (Çocuk)	Potansiyel İşgücü Top.(EİB)	
4.22	1.35	1.22	0.32	0.45	0.88	3.12	
Tarımda	(1)* Tarımda	(2) İşletmede	İşletme Dışı Tarımda	(3) Tütün	Tarım		
Mevcut İşgücü Pot. (EİB)	Mevcut İşgücü Pot. (EİB Gün)	Çalışılan (EİB Gün)	Çalışılan (EİB Gün)	Çalışılan (EİB Gün)	Dışı Çalışılan (EİB Gün)	3/1 x 100 (%)	3/2x 100 (%)
2.56	768.00	408.77	9.00	322.69	32.03	42.02	78.94

*EİB Sayısı bir yılda çalışabilecek 300 gün ile çarpılarak EİB Gün sayısına ulaşılmıştır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere işletmelerin gelirlerinde-satış tutarı yaklaşımı ile de olsa- tütünün çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Çiftçiler de geçimlerinin ancak tütün sayesinde mümkün olabileceğini ve bu nedenle de tütün tarımını sürdürdüklerini belirtmişlerdir. Dolayısıyla, çiftçiler yıllar içinde işgüçleri ile

birlikte tütün üretimlerini arttırdıklarını ifade etmişlerdir. Ancak, 1994 döneminden bu yana kota uygulaması nedeniyle tütün üreticilerinin üretimlerinde azalma olmuştur¹⁰.

Tütün üretimindeki kota uygulamasının üreticilerin yaklaşık %80 'inde bazı endişeler yarattığı saptanmıştır. Buna karşın, üreticilerin yaklaşık %90'ının da kota uygulaması sonrasında herhangi bir önlem almadığı öğrenilmiştir. Oysa, tütün üreticileri için tütünün dışında başka alternatiflerin gerekli olduğu belirtilebilir. Ancak, daha önce de söz edildiği gibi, tütün işletmelerinin yaklaşık %95'inde sulama olanağının olmayışı ve toprak durumu da gözönüne alındığında tütün yerine geçebilecek alternatif ürünler olanağının çok sınırlı olduğu ifade edilebilir. Bunun yanında, tarımsal faaliyet alanında en fazla hayvancılık üzerine olumlu düşünceler belirlenmiştir. Üreticilerin % 56,4'ü tütün yerine hayvancılık düşünebileceklerini ifade etmişlerdir. Üreticiler sulanabilir arazi ve mera yokluğunu hayvancılık açısından olumsuz bir etken olarak görürlerken ancak maddi olanaklar olduğunda bu faaliyeti tütün yerine tercih edebileceklerini belirtmişlerdir. Nitekim, hayvancılık yapmak eğiliminde olan üreticilerin %54,5'i yeterli miktarda yatırım ve işletme kredisi sağlandığında hayvancılık yapabileceklerini vurgulamışlardır.

Diğer taraftan, tarım dışı iş olanağı olduğunda tütün tarımından vazgeçebilecek üretici oranının yaklaşık %75 düzeyinde olduğu saptanmıştır. Tütün tarımından vazgeçmek istemeyen üreticiler de %25 dolayında bulunmaktadır. Tarım dışı iş çeşidi olarak tercihte en büyük oranın başkasının iş yerinde işçilik olurken (%32,1), ortak olunacak bir fabrikada yine işçi olarak çalışmayı düşünenler %12,8 düzeyindedir. Bunun yanında, ortak olacağı herhangi bir iş yerinde ve kendi başına bağımsız bir iş yerinde çalışmayı ve alıp satma, pazarcılık vb. şekilde ticaret yapmayı tercih edenlerin oranları da önemli düzeydedir (Çizelge 8).

¹⁰Kota uygulamasının ilk defa uygulandığı 1994 üretim döneminde (1993'e göre) araştırmada ele alınan 78 üreticiden %73,1'inin tütün üretimlerinde azalma meydana geldiği ve azalma miktarının da üretici başına ortalama % 41,7 oranında olduğu saptanmıştır.

Çizelge 8: Üreticilerin Tütün Tarımından Vazgeçmeleri İçin Kabul Edebilecekleri Tarım Dışı İş Olanakları İtibariyle Dağılımı

Seçenekler	Üreticilerin* Dağılımı (%)
Vazgeçmek İstemeyenler	26.9
Başkasının İşyerinde İşçi Olarak Çalışma Olanığı	32.1
Ortak Olacağı Herhangi Bir İşyerinde Çalışma Olanığı	20.5
Ticaret Olanığı	14.1
Ortak Olacağı Bir Fabrikada Çalışma Olanığı	12.8
Kendi Başına Bir İş Yeri Olanığı	11.5

*Birden fazla seçeneği belirten üreticilerin olması dolayısıyla toplam oran 100'ü aşmaktadır.

Çizelge 9: Üreticilerin Tarım Dışı İş Olanasının Olmasını İstedikleri Yerlere Göre Dağılımı

Seçenekler	Dağılımı(%)*
Gitmek İstemeyenler	26.9
Kendi köyünde	33.3
Kendi İlçesinde	21.8
Kendi İlinde	2.6
Herhangi bir yer	19.2
Yanıt alınmayan	3.8

* Birden fazla seçeneği belirten üreticilerin olması dolayısıyla toplam oran 100'ü aşmaktadır.

Tarım dışı iş olanığı olarak üreticilerin büyük bölümünün kendi köylerini veya ilçelerini düşündükleri belirlenmiştir. Buna karşın yaklaşık %20'sinin de herhangi bir yer ayırımı yapmadıkları görülmektedir (Çizelge 9).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmada incelenen işletmeler; işletme ve tütün arazilerinin genişlikleri ve işgücü itibariyle ele alındığında, tütün üreticilerinin aile işgücüne dayalı bir tarımsal faaliyet içerisinde oldukları belirtilebilir. Nitekim, işletmelerin %96.1'inde tütün tarımı yapılan araziler 20 da'ı aşmazken, yabancı işçi kullanan işletmelerin -sayısal - oranı da %29.5 kadardır. İzmir yöresinde 1982 yılında Karalar tarafından yapılan bir araştırmada, tütün işletmelerinde kullanılan işgücünün yaklaşık %75'nin aile işgücünden karşılandığı saptanmıştır (6:48)

İncelenen işletmelerde tütün tarımı genellikle kır alanlarda ve susuz koşullarda yapılırken, işletme arazilerinin alan olarak %85'e yakın bölümünde, tütün ve kuru koşullarda yetiştirilen diğer ürünler yer almaktadır. Daha önceki yıllarda Karalar'ın İzmir'de (6:36), Öztürk'ün İzmir ve Manisa'da (7:93) ve Ağmaz'ın İzmir'de (8:19) yaptıkları araştırmalarda da tütün işletmelerinde - araştırmamız sırasında alan olarak belirlenen oranlara yakın düzeylerde - kuru koşullarda yetiştirilen benzer ürünlerin bulunduğu saptanmıştır. Bu nedenle, tütün işletmelerinde gelirin kırtaban ve taban arazilerde sulu tarım yapılan işletmelere göre daha sınırlı kaldığı kabul edilmelidir. Araştırmanın survey aşamasında tütün üreticilerinin tamamı işletmelerinde susuz koşullarda yetiştirilebilecek ürünler içerisinde en karlısının tütün olduğunu kararlı bir şekilde ifade etmişlerdir. Nitekim, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Manisa İl Tarım Müdürlüğü'nden 1994 yılına ilişkin alınan verilerden yapılan hesaplamalara göre tütünde dekara; il genelinde yetiştirilen diğer ürünlerden örneğin buğdayın 6,4 katı, arpanın 10,9 katı ve nohutun 4,4 katı düzeyinde satış tutarı elde edilmektedir.

Diğer yandan, T.C. Ziraat Bankası'nın 1990 yılında kredilendirmede dikkate aldığı ürünlere ilişkin maliyet ve net kâr verilerinin bulunduğu "Ürün Bütçeleri" adlı yayınında, Türkiye düzeyinde kuru tarım koşullarında yetiştirilen tüm tarla ürünleri içinde en karlısının

tütün olduğu saptanmıştır (19). Bunun yanında, Ağmaz'ın 1981 yılında yaptığı araştırmada tütünden birim alanda; arpanın 12,2, buğdayın 12,0, yulafın 8,4, baklanın 5,0 ve zeytinin 3,9 katı kadar brüt marj sağlanmaktadır (8:37). Tütün üreticisi diğer ülkelerde de tütünün başka ürünlere göre avantajları olduğu çeşitli araştırma ve incelemelerle ortaya konulmaktadır. Örneğin, Zimbamwe, Malawi, ABD ve Kanada'da yapılan uluslararası bir incelemede, ilk üç ülkede tütün yerine bir başka ürününün yetiştirilmesinin hem ekonomik hemde sosyal açıdan olumlu sonuç vermeyeceği, bunun yanında Kanada'da olumlu olabileceği sonucuna varılmıştır (9). Bu konuda Brezilya, Hindistan, Kenya, Zambia ve Tazmanya'da uluslararası düzeyde yapılan bir araştırmada da tütüne alternatif olacak üretim dalları incelenmiştir. Araştırma sonucunda söz konusu ülkelerde bulunan tütün üreticilerinin diğer ürünlere kayma konusunda pek istekli olmadıkları ortaya konmaktadır (10). Bunun yanında, FAO tarafından -1976 ile 1987 arasındaki yılları kapsayarak - yapılan bir incelemede tütünün; dünyada üretiminin gerçekleştiği hemen her ülkede üreticiler açısından vazgeçilmez düzeyde ekonomik bir öneminin bulunduğu ve bu ürünün dünyada 100'den fazla ülkede üretildiği ve bunlardan 78'inin gelişmekte olan ülke olduğu vurgulanmaktadır. Bu arada, tütün üretimi ve dışsatımının birçoğ ülkelere ekonomik katkısının daha uzun yıllar devam edeceğinin tahmin edildiği bildirilmektedir (11).

Tütün üretim yörelerinde ekonomik avantajları dolayısıyla işletme arazilerinin en büyük oranı bu üretim dalına ayrılmaktadır. Hatta, tütün işletmelerinde işgücü olanağı arttıkça bu üretim dalında kullanılan kira arazi miktarları ve oranları artmaktadır. Karalar tarafından yapılan araştırmada da tütün işletmelerinde kiralanan arazi oranı önemli düzeyde bulunurken (6:36), 1996 yılında Balıkesir'de yapılan araştırmada da incelenen işletmelerin %48'inin kira arazi kullandığı belirlenmiştir (12). Öztürk tarafından yapılan araştırmada Manisa'daki tütün işletmelerinin %64'ü tamamen kira arazi kullanmaktadır (7:91). Manisa'da 1991 yılında yapılan bir araştırmada tütün işletmelerinde ailedeki işgücü miktarı arttıkça tütün üretim alanının ve buna paralel olarak kiralanan arazi miktarının arttığı

belirtilmektedir. Hatta, 7 dekar'a kadar olan işletmelerde kiralanan arazi miktarının işletme arazisi içindeki oranı %80.1 düzeyindedir (13:33).

İşletmelerde tütünün birim alanda diğer ürünlere göre sağladığı ekonomik avantaj dolayısıyla üreticilerin daha fazla tütün üretimi yapmak amacıyla arazi kiralama eğilimleri de artmaktadır. Bundan dolayı, işletme arazilerinin en büyük bölümü -ortalama %33,7'si - tütün üretim dalına ayrılırken elde edilen bitkisel ve hayvansal ürünler satış tutarının %68,9'unun tütünden sağlanması, bu ürünün işletme genelindeki ekonomik önemini göstermektedir. Ağmaz'ın yaptığı araştırmada da tütünün brüt üretim değeri olarak işletmelerde yaklaşık %85 düzeyinde bir yeri bulunmaktadır (8:33).

Diğer taraftan, araştırma sırasında tütünün işletmelerde kullanılan aile işgücünün değerlendirilmesinde - yaklaşık %80 gibi - önemli düzeyde payı bulunduğu saptanmıştır. Bunun yanında, 1983 yılında - o zamanki adıyla - Toprak Su Genel Müdürlüğü'nün Türkiye'de yetiştirilen hemen her ürün için yaptığı araştırmada, Ege Bölgesinde kuru koşullarda yetiştirilen tütünde dekara işgücü gereksinimi 293,80¹¹ saat olurken, yine kuru şartlarda; zeytinde 41,16 saat/dekar hatta bağda 91,25 saat/dekar olmaktadır. Sulu koşullarda dahi Ege Bölgesinde işgücü gereksinimi en fazla bağda 153,94 saat/dekar olurken, pamukta 107,43 saat/dekar olarak bulunmuştur (14:30-38). İşgücü açısından konuya Türkiye düzeyinde bakıldığı zaman dahi susuz veya sulu koşullarda en fazla işgücünün kullanıldığı üretim dalı yine tütün olmaktadır (14).

Böylece, buraya kadar yapılan incelemelerin sonucunda tütün, işgücünün ve kır alanların ekonomik şekilde değerlendirilmesinde ilk sırada yer alan bir üretim dalı olarak kabul edilebilir. Nitekim, Fiji'de küçük çiftçiler tütün üretimi için teşvik edilirken (15), bu ürün sayesinde işgücünün ve arazilerin ekonomik olarak değerlendirilmesi düşüncesinin varlığı da yadsınmayacaktır.

¹¹ EIB

Öte yandan, tütünün işletme düzeyinde özellikle aile işgücünün ve kırsal alanların değerlendirilmesindeki önemi yanında diğer etkenler de eklenince Türkiye’de tütün üretimi giderek artış göstermiştir. Ancak, Türkiye’nin iç ve dış piyasalarda değerlendirebildiği tütün miktarının çok fazla arttırılamaması sonucu stoklar önemli boyutlara ulaşmıştır. Nihayet, 1994 yılında başlatılan kota uygulaması ile birlikte tütün üretim alanı ve miktarında işletmeler bazında, dolayısıyla ülke genelinde azalmalar olmuştur. Bu araştırma sırasında da üreticilerin kota öncesine göre tütün üretim alanı ve miktarında meydana gelen azalmalar belirlenmiştir.

Kota uygulamasının ülke genelinde aynı çerçevede ele alınarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Bir başka deyişle, kaliteli tütün¹² üreten bölgeler ve yöreler, tütünün yerine geçebilecek ürünlerin olup olmaması ve bu ürünün, üreticilerin işgüçleri ve gelirleri açısından önem derecesi vb. hususlar dikkate alınmamıştır. Örneğin, son yıllar verileri itibariyle, Türkiye’de üretilen tütünlerden ihraç edilenlerin yaklaşık %90’ı Ege tütünleridir. Üretilen Ege tütünlerinin yaklaşık %55’i, diğer bölgelerin ise toplam üretiminin yaklaşık olarak ancak %7’si ihraç edilebilmektedir¹³. Böylece, bölgeler arasında tütün kalitesi ihracat olanakları vb. yönden bir farklılık gözlemlenmezken, bölgeler içindeki üreticiler arasındaki farklılıklar da dikkate alınmamıştır. Nitekim, Ege bölgesinde dahi taban araziye kadar inen sulama olanağı olan ve üstelik tütün verimi yüksek yerlerle kırsal alanlar arasında kota uygulamasında bir farklılık ve ayrıcalık sağlanmamıştır. Kota uygulamasında üzerinde

¹² Bu çalışma sırasında, ele alınan 78 üreticiden %50.0’nın tütünlerini baş fiyattan ve %10.3’ünün de baş fiyatın en fazla yüzde onu kadar altındaki fiyatlarda satmaları dolayısıyla Manisa yöresinde kalite durumunun oldukça iyi olduğu belirtilebilir.

¹³ (1:16 ve 32)’den 1991 ve 1992 yılı üretimleri ve karşılığı 1991/1992 ve 1992/1993 ihracat dönemleri dikkate alınarak yaklaşımda bulunulmuştur. İhracat miktarlarına Kırık ve Hasankeyf tütünleri dahil edilmemiştir.

durulamayan bazı ayrıntıların olduğu da belirtilebilir¹⁴. Buraya kadar açıklanmaya çalışılan hususlar kota uygulamasının halihazırda aksayan yönlerinin olduğunu göstermektedir.

Tütün üretim yörelerinde yakın bir gelecekte tütün işletmelerinin sayısında azalma beklenmediğine hatta yeni evlilikler vb.nedenlerle artma olacağı belirtilebilir. Bunun yanında, nüfus artışı dolayısıyla işletmelerdeki nüfus artışı da kaçınılmazdır. Buna karşın, ülke ve bölge kotalarında artma düşünülmediğine göre sonuçta her yıl işletme başına ve kişi başına düşen kotalar da azalacaktır. Bu nedenle de, tütün üretim yörelerindeki işletmeler için başka seçenekler gerekli olmaktadır. Tütün üretimine genelde tüm üretici ülkelerde bir kısıtlama getirilmesi söz konusu olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir incelemede de, tütün üretim alanının azaltılması nedeni ile serbest kalan üretim faktörlerinin tütüne yakın gelir sağlayan başka ürünlere kaydırılması durumunda olası gelir kaybının engellenebileceği vurgulanmaktadır (16).

Araştırmamız sırasında tütün üretimi yapılan kırsal alanlarda tütün kadar işgücünü değerlendirecek ve gelir sağlayacak bir bitkisel ürün olmadığı saptanmış ve daha önceki paragraflarda açıklanmıştır. Tütün yerine geçebilecek seçenekler üzerinde yapılan bir incelemede, tütün işletmelerinde işgücünün fazlalığı yanında işletme arazilerinin genişlemesinin ürün çeşitliliği için avantaj olacağı belirtilmektedir (17). Nitekim, araştırma yöresinde kırsal alanlardan taban arazilere doğru zaten var olan işgücünden başka, arazilerin su olanağının ve genişliğinin artması ile ürün çeşitliliğinin çoğaldığı saptanmıştır. Sözü edilen bu yerlerde tütün üretiminin sürdürülmesinin nedeninin bu ürünün oralarda dahi diğer ürünlere göre ekonomik olarak daha elverişli olduğu ifade edilebilir. Nitekim, Ağmaz'ın tütün üretim yöresinde yaptığı araştırmada sulu koşullarda yetiştirilen - kavun dışındaki ürünlere göre tütünün birim alana brüt marj açısından en iyi durumda olduğu saptanmıştır(8:63 ve 89). Bunun yanında, Ege bölgesinde yer alan tütün işletmelerinde bu

¹⁴ Örneğin, uygulama sırasında özellikle evlenen erkek çocukların; işletmelerde kalarak artan nüfus veya işletmelerden koparak çoğalan işletmeler göz önünde bulundurulamamıştır.

ürünün yetiştiriciliğine olan eğilimin nedenlerinin incelendiği bir araştırmada; tütünün iklim ve toprak istekleri ve aile işletmelerinin yapısı yanında uygulanan politikaların etkilerinden sözedilmektedir (18). Gerçekten, üreticiler açısından tütünün başka ürünlere göre ekonomik olarak daha avantajlı olmasında, bu üründe Türkiye'nin ekonomik olgularından daha çok sosyal ve politik bir takım düşünceler dolayısıyla de olsa uygulanan üretim ve fiyat politikalarının etkisi gözardı edilmemelidir.

Diğer taraftan, Manisa yöresinde yapılan bu araştırmamızda - ki çoğunluğu kır alanlarda üretim yapan - tütün üreticilerinin yaklaşık %60'ı olanak sağlandığında hayvancılığı tercih edeceklerini belirtmişlerdir. Ağmaz'ın çalışmasında da, kır alanlarda birim başına süt sığırcılığından sağlanan brüt marj su olanağı bulunan kırtaban ve taban arazilerdeki işletmelerde yapılan süt sığırcılığının gerisinde değildir. Nitekim, aynı araştırmada geliştirilen ve önerilen işletme modellerinde kır alanlarda tütün üretim alanlarından kısıntı yapılırken yerine süt sığırcılığı üretim dalının getirilmesinin işletmenin bütünündeki brüt marjı arttıracığı ortaya konulmuştur.(8:37,63 ve 89). Ancak, süt sığırcılığının sabit yatırımlar ve özellikle yem giderleri için uygun koşullarla kredi gereksinimi ve elde edilen ürünün pazarlanması vb. nedenlerle hayvancılığın da tütün yerine önerilirken bu olumsuzluklarının dikkate alınması yerinde olacaktır. Ayrıca, tütün işletmelerine hayvancılık dahil edilse dahi, aile işgücünün tam olarak değerlendirilemeyeceği bildirilmektedir (8:123).

Buraya kadar yapılan bu açıklamalardan sonra, tarım dışı iş olanağı olduğunda tütün tarımından vazgeçebilecek üretici oranının yaklaşık %75 düzeyinde olmasını doğal karşılamak gerekecektir. Tarım dışı işi düşünmeyen üreticiler de yeterli gelir, ilerleyen yaş ve alışkanlık gibi nedenleri ileri sürmüşlerdir. Öte yandan, üreticilerin büyük bölümünün tarım dışı iş olanaklarının kendi köyleri ve yakınında olmasını istemeleri de köylerinden fazla uzaklaşmamak düşüncesinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Ayrıca, araştırma alanındaki tütün üreticilerinin %21.8'inin; kendi köyleri ve civarında kurulacak güvenilir,

karlı olabilecek ve de istihdam sağlayacak tarım dışı tesislere 100 milyon TL. ve üzerinde maddi katkıda bulunarak ortak olmayı düşünebileceklerini belirtmelerini de oldukça önemli saymak gerekecektir.

Sonuç olarak; Manisa yöresinde incelenen işletmeler itibariyle, tütün üreticilerinin çoğunluğu kır arazilerde ve aile işgücüne dayalı olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. Sözü edilen kır alanlarda bitkisel ürünler içinde en karlı ve işgücünün en iyi değerlendirildiği ürünün tütün olduğu anlaşılmaktadır. Hatta, tütünün kırtaban ve taban arazilerde sulu koşullarda yetişebilecek diğer ürünlerle dahi rekabet edebilecek gücü bulunmaktadır. Kır alanlarda başka bir bitkisel ürün veya hayvancılıkla işletmelerdeki işgücünün ve toprakların tütün kadar karlı şekilde değerlendirilmesi mümkün gözükmemektedir. Ege bölgesinde Manisa ili örneğinden gidilerek tütünün, çiftçilere getirdiği ekonomik avantajlar yanında kalite dolayısıyla iç ve dış piyasalarda sağladığı olanakların ülke ekonomisi açısından önemi de gözardı edilemeyecektir. Bundan dolayı da, tütünde ortaya çıkan sorunlar karşısında bazı çözümlerin gerçekleştirilmesi bir bakıma zorunlu olmaktadır. Özellikle Ege bölgesinde kır alanlardaki tütün üretim noktalarında kota uygulaması sırasında sınırlamaların olabildiği kadar azaltılmasının ve diğer yörelere göre daha fazla olanak sağlanmasının buralardaki çiftçiler kadar ülke için de sayısız yararları olabilecektir. Ancak, kır alanlarda kota uygulamasında sağlanabilecek esnekliklere karşın nüfus artışı ve de genişleyen işletmelerle birlikte ortaya çıkan işgücü fazlalığı ve gelir azalmasının, gelecekteki daha kalıcı çözümünün, yine bu yörelerde tarım dışı iş olanaklarının yaratılmasına bağlı olduğu belirtilebilir. Bu yörelerdeki tütün üreticilerinin tarım dışı yatırımlara maddi katkıda bulunabilme yönündeki potansiyellerinden yararlanılabilmenin de ayrıca çok büyük bir önemi bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Ege İhracatçı Birlikleri genel Sekreterliği, **Tütün Yıllığı 1993, İzmir.**
2. T.C. Ziraat Bankası, **Türkiye Tarımsal Üretim Değeri 1990**, Ankara.
3. DPT, **Temel Ekonomik Göstergeler Ocak 1996**, Ankara.
4. Akbay, M. "Gümrük Birliğine Gिरerken," **Tekel Dergisi**, s.1(Şubat 1996), ss.4-12.
5. DİE, **Tarımsal Yapı ve Üretim 1993**, Ankara: 1995.
6. Karalar, Ö.F., "İzmir Cumaovası ve Yöresi Tütün İşletmelerinin Ekonomik Yapısı ve İşletme Sonuçlarının Analizi," (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, E.Ü. Uluslararası Ekonomik İlişkiler Ens., 1982).
7. Öztürk, M., "Ege Tütüncülüğünün Üretim Fazlası Sorunu ve Çözümü İçin Uygun Bir Üretim Politikası Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, E.Ü. Fen. Bil. Ens., 1992).
8. Ağmaz, A., "İzmir-Kınık Bölgesinden Seçilmiş Bir Grup Tütün İşletmesinin Mevcut Organizasyonları Ve Ekiliş Alanlarının Kısıtlanması Halinde Ortaya Çıkacak Yeni Organizasyonlar Üzerinde Bir Araştırma," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tütün Araştırma ve Eğitim Merkezi, 1981).
9. International Tobacco Growers' Association, "Tobacco Farming: sustainable alternatives? Volume 1," Sussex, 1991.
10. International Tobacco Growers' Association, "Tobacco Farming: sustainable alternatives? Volume 2," Sussex.
11. Food And Agriculture Organization, "The Economic Significance Of Tobacco," FAO Economic And Social Development Paper (1989) No.85.
12. Seçkin, S. ve B. Şumnulu, "Balıkesir İlinde Tütün İşletmelerinde Emegın Kullanımı," (Yayınlanmamış Lisans Diploma Tezi, E.Ü. Ziraat Fakültesi, 1991).

13. Şahin, M. ve P. Özdemir, "Tütünde Uygulanan Yeni Fiyatlandırma Ve Pazarlama Sisteminin İzmir ve Manisa Yöresindeki Etkileri Üzerinde Bir İnceleme," (Yayınlanmamış Lisans Diploma Tezi, E.Ü. Ziraat Fakültesi, 1991).
14. Köyişleri ve Koop. Bak. Topraksu Gen. Müd., **Türkiye'de Üretilen Tarım Ürünlerinin Üretim Girdileri Ve Maliyetleri Rehberi**, Ankara: 1983.
15. Eaton, C. "Directed Smallholder Tobacco Farming In Fiji: Present Status And Future Potential," **Small-Scale Agriculture** (ed. by Hirst, J.; Overton, J.; Allen, B.; Byron, Y.) Commonwealth Geographical Bureau, Commonwealth Foundation And Department Of Human Geography, Research School Of Pacific Studies, Australian National University, Canberra, 1988, pp. 153-166.
16. Sureshwaran, S.; Thompson, C.S., " A Measure Of The Economic Benefits Of Tobacco Production To The State Of South Carolina," **Agribusiness**, 7:2 (1991), Newyork, pp. 175-185.
17. Shaxson, L.; Tauer, L.W., " Intercropping And Diversity: An Economic Analysis Of Cropping Patterns On Smallholder Farms In Malawi," **Experimental-Agriculture**, 28:2 (1992), pp. 211-228.
18. Koç, M., "Persistence Of Simple Commodity Production In Agriculture: The Case Of Tobacco Producers In Aegean Turkey," (Ph. D. Dissertation, University Of Toronto, 1989).
19. T.C. Ziraat Bankası, **Ürün Bütçeleri** (1990 yılı verilerini kapsayan döküman)